

DYSERTACJE DOKTORSKIE
NAPISANE W INSTYTUCIE HISTORII KOŚCIOŁA
KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO
SFINALIZOWANE W ROKU AKADEMICKIM 2008/2009

Ks. Stanisław K o n i k, *Sanktuaria maryjne w dziejach Polski. Implikacje historyczno-religijne w świetle maryjnych kazań „koronacyjnych” XIX i pierwszej połowy XX wieku.* Promotor: ks. prof. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. dr hab. Andrzej Bruździński, PAT Kraków, ks. dr hab. Zdzisław Janiec, prof. KUL

W czcigodnej katolickiej uczelni – Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, która świętowała niedawno jubileusz 90-lecia swojego istnienia, obchodzimy dziś 4. rocznicę śmierci wielkiego profesora tego Uniwersytetu, który w swoim papieskim zawołaniu *Totus Tuus* przedłużył jakby prymasowskie zawołanie *Wszystko postawiłem na Maryję* Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego. Na wewnętrznym dziedzińcu tego Uniwersytetu zatrzymujemy się przy ich pomniku *homagium* z dnia inauguracji pontyfikatu Jana Pawła II, aby uczyć się polskiej, narodowej, maryjnej historii Kościoła. W tym szczególnym miejscu i dniu, jako kapłan wyświęcony w diecezji przemyskiej, w której na przełomie XIX i XX wieku żył święty biskup Józef Sebastian Pelczar, nazywany *Homo Marianus*, który sam o sobie mówił, że jest maryjnym pątnikiem, pragnę zaprezentować rozprawę zatytułowaną: *Sanktuaria maryjne w dziejach Polski. Implikacje historyczno-religijne w świetle maryjnych kazań „koronacyjnych” XIX i pierwszej połowy XX wieku.*

Temat obejmuje kult Matki Bożej w szczególnych formach: pielgrzymki, sanktuaria i koronacje. Poprawny kult Maryi prowadzącej nas do Chrystusa, realizowany i rozwijany w Jej sanktuariach, wskazuje na Nią jako wzór do naśladowania i jako nauczycielkę życia chrześcijańskiego. Sanktuaria maryjne należą do tych miejsc, w których kult Bogurodzicy realizuje się w pełni, łącząc rozmaite, zarówno liturgiczne, jak i paraliturgiczne oraz indywidualne formy

pobożności, zyskując przy tym trynitarne i chrystologiczno-sakramentalne, eklezjologiczne, antropologiczne i ekumeniczne ukierunkowanie.

Od pierwszego *fiat* i wskazania na Syna w Kanie Galilejskiej: „Czyńcie, co Syn mój wam rozkaże” Maryja Dziewica, jak wierzymy, nie przestała nigdy uczestniczyć w historii ludzkiej. Wielkie objawienia, ukazania maryjne to przede wszystkim mariofanie, które naznaczyły historię Kościoła i historię ludzi. Czy to działo się na polu walki, jak w Lépante, czy manifestując się w odpowiedzi na modlitwy swoich dzieci, aby zatrzymać wojny i inwazje, jak w Poitiers, choroby, jak w Lille, aby uzdrawiać, jak w Lourdes, aby prowadzić, jak Fatima czy La Salette, aby ratować naród i pocieszać swoje dzieci, jak w Częstochowie, aby opiekować się nimi, jak na Rue du Bac w Paryżu, aby wzruszać serca wszystkich, jak w Syrakuzach.

Ten właściwy całemu Kościołowi kult w sposób szczególnie realizował się w ciągu wieków na polskich ziemiach. Jednym z zasadniczych wyznaczników szeroko rozumianej polskiej duchowości stało się właśnie jej maryjne ukierunkowanie.

Kult Matki Bożej, miejsce i rola sanktuariów maryjnych w dziejach naszej ojczyzny stały się naturalnym przedmiotem zainteresowania polskich historyków Kościoła. Dowodzi tego stosunkowo bogata polska bibliografia maryjna i historiografia maryjnych miejsc świętych, dotycząca ogólnie sanktuariów, jak również sanktuariów w przekroju diecezji czy regionu czy też konkretnego sanktuarium. Warto jednak zaznaczyć, że nawet najbardziej wyczerpujące monografie dotyczące dziejów poszczególnych ośrodków kultu nie są w stanie objąć całego bogactwa ich funkcjonowania. Co więcej, chociaż nie brakuje prac poświęconych pojedynczym sanktuariom lub pewnym wycinkom ich działalności, to nietrudno zauważyć niedostatek opracowań syntetycznych i przekrojowych, takich, które ogniskowałyby się na jednej, zasadniczej płaszczyźnie funkcjonowania sanktuariów i próbowałyby zanalizować ją w granicach określonego czasu i na przykładzie różnych ośrodków kultu.

Prezentowana rozprawa doktorska chociaż częściowo wychodzi naprzeciw tym potrzebom historiografii kościelnej, jest przyczynkiem do pełniejszego poznania konkretnego aspektu, wiążącego się z miejscem i rolą sanktuariów maryjnych w dziejach Polski. Aspekt ten to koronacje wizerunków maryjnych, a ściślej rzecz ujmując, analiza wygłaszanych wtedy kazań pod kątem zawartych w nich treści historycznych. Przedmiotem badań są kazania wygłaszane w dniach misji przygotowujących do uroczystości koronacyjnych, w dniu koronacji, a przede wszystkim kazania wygłaszane podczas uroczystych koro-

nacji, czyli takich, w trakcie których wizerunek Najświętszej Maryi Panny: obraz lub figurę, ozdabiano papieskimi koronami po wcześniejszej aprobacie Stolicy Apostolskiej na mocy specjalnego Dekretu Kapituły Watykańskiej, a nierzadko i po nadaniu na tę okoliczność specjalnych przywilejów lub odpustów. Takie ujęcie problemu domaga się jednak nakreślenia również ściśle historycznego tła i okoliczności, w których odbywały się uroczystości koronacyjne.

Polska czekała na pierwszą koronację wizerunku Matki Bożej aż do początku XVIII wieku. Wtedy to, w 1717 r., jako pierwszy na ziemiach polskich koronowano jasnogórski wizerunek Najświętszej Maryi Panny. Po tych szczególnych dla naszej ojczyzny wydarzeniach w XVIII wieku jeszcze 27 razy w Polsce miały miejsce uroczyste akty koronacji maryjnych. Potem nastąpiła długa przerwa, trwająca od 1796 (Kalisz obraz św. Rodziny) do 1877 r.

Problematyka niniejszej pracy domaga się rzecz jasna uwzględnienia nie wszystkich sanktuariów, położonych na ziemiach historycznie należących do Polski, ale tych spośród nich, w których koronacje wizerunków maryjnych miały miejsce w XIX i na początku XX wieku. Mówiąc o wieku XIX, mamy na uwadze o jego drugą połowę, ponieważ wcześniej uwarunkowania polityczne i społeczne na ziemiach polskich pod zaborami uniemożliwiały organizację wspomnianych uroczystości. Pierwsza z XIX-wiecznych koronacji miała miejsce dopiero w 1877 r. w sanktuarium w Starej Wsi, na terenie zaboru austriackiego. Punktem kulminacyjnym, jeśli chodzi o liczbę dokonanych w interesującym nas okresie koronacji było pierwsze trzydziestolecie XX wieku, a zwłaszcza okres II Rzeczypospolitej. Termin *ad quem* stanowi rok 1939, a konkretnie wybuch II wojny światowej. Ostatnia z koronacji w dobie międzywojennej miała miejsce w Jazłowcu 9 VII 1939 r.

W interesującym nas okresie, po koronacji w Starej Wsi, nastąpiły koronacje wizerunków Matki Bożej w Kalwarii Paławskiej (1882), Krakowie (na frontonie karmelitów Na Piasku (1883), Kalwarii Zebrzydowskiej (1887), Tarnobrzegu (Dzików 1904), Tuchowie (1904), we Lwowie (Wrocław 1905), w Krakowie (Smętna Dobrodziejka u franciszkanów 1908), Tuligłowach (1909), Górze św. Anny (1910), Kochawini (Gliwice 1912), Sulisławicach (1913), Borku Starym (1919), Zawadzie (1920), Rudkach (Jasień 1921), Krakowie (u Dominikanów MB Różańcowa 1921), Gidlach (1923), Staniątkach (1924), Piekarach Śląskich (1925), Przeczycy (1925), Tarnowcu (1925), Wilnie (Białystok 1927), Gostyniu (1928), Żółkwi (Warszawa na Służewie u dominikanów 1929), Borku Wielkopolskim (1931), Raciborzu (1932), Hyż-

nem (1932), Bochni (1934), Stanisławowie (Gdańsk Piotra i Pawła 1937), Odporyszowie (1937), Swarzewie (1937), Charłupii Małej (1937) i w Jazłowcu (Szymanów 1939).

Jak już wyżej wspomniano, podstawę źródłową niniejszej pracy stanowią przede wszystkim zbiory kazań wygłaszanych podczas uroczystości koronacyjnych. Są to zarówno publikacje wydawane w postaci samodzielnych broszur, jak też w ramach większych zbiorów, drukowane w urzędowych organach informacyjnych poszczególnych diecezji lub w innych czasopismach bądź zamieszczane w pracach zbiorowych, wydawanych jako swego rodzaju „pamiątki koronacji”. Uzupełniają je bogate i różnorodne pod względem zawartości zasoby archiwów diecezjalnych, zakonnych i parafialnych. Godne odnotowania są tu przede wszystkim wszelkiego rodzaju kroniki, przydatne szczególnie do bliższego poznawania kontekstu, przygotowań i przebiegu omawianych uroczystości (*Kronika Matki Ksieni Szczerbianki w Staniątkach* – słowa bpa Nowaka czy notatki do kazań Sługi Bożego o. Bernarda Łubieńskiego do kazań w Tuchowie i Zawadzie – o. Pawłowiec). Podobnie przydatne było odniesienie się do orędzi oraz listów pasterskich niektórych biskupów, którzy w swoich pismach adresowanych do wiernych i duszpasterzy nie tylko informowali lokalne wspólnoty o zbliżających się uroczystościach, ale też troszczyli się o jak najlepsze, zwłaszcza duchowe przygotowanie do koronacji. Pozostałe źródła drukowane, chociaż nie związane bezpośrednio z problematyką koronacji wizerunku w konkretnym sanktuarium, pomagają nakreślić szerszy kontekst pastoralny i prawno-kanoniczny tych wydarzeń. Należą do nich dokumenty soborów powszechnych, doktrynalne wypowiedzi Kościoła, dokumenty urzędowe do koronacji, kodeksy prawa kanonicznego, ceremoniały koronacyjne czy schematyzmy. Pomocne okazało się również skorzystanie w kilku przypadkach ze źródeł w formie elektronicznej, czyli z zasobów internetowych. Zawierają one w uwspółcześnionej formie zapis historii maryjnych sanktuariów, jak również współczesny stan badań dotyczących zagadnienia koronacji maryjnych wizerunków.

Chociaż kaznodziejstwo (przepowiadanie słowa Bożego w celu formowania wiary chrześcijańskiej oraz doskonalenia człowieka) poddane już zostało wielorakiej refleksji teologiczno-historycznej, znacznie rzadziej oceniano je jako rodzaj sztuki oratorskiej czy jako źródło bogatej informacji o wymiarze historycznym, obyczajowym, kulturowym i społecznym. Dopiero w ostatnim czasie podjęto tego typu analizy badawcze, prowadzone przez: ks. J. Wolnego, J. Droba, ks. J. Związka, A. Bednarka, Z. Hadrycha czy ks. J. Walkusza. Ich

doświadczenia, aczkolwiek bardzo przydatne przy prezentacji niniejszego tematu, nie były jednak w stanie czynić zadość wszystkim postulatom i tezom omawianego tu studium. Kazania z XIX i pierwszej połowy XX wieku stanowią wprost niewyczerpane pokłady treści o wyjątkowym znaczeniu informacyjno-poznawczym, tym bardziej, że są osadzone w odpowiedniej konwencji ideowej, nastawionej przede wszystkim na szeroko rozumiany utylitaryzm i prowokowanie zamierzonych konotacji u słuchacza. Odnosi się to przede wszystkim do kazań „koronacyjnych” głównie z czasów niewoli narodowej (ale nie tylko), obliczonych także na promowanie ściśle określonych interpretacji dziejów ojczystych oraz określonych osób i grup społecznych, które – dzięki charyzmatom i specyfice działania – stały się synonimem uniwersalnych wartości kojarzonych jednocześnie z polskością i katolicyzmem. Nic więc dziwnego, że kaznodzieje koronacyjni rysowali bardzo wyraziste konstrukcje historiozoficzne i portrety, podawane w formie wieloaspektowej pedagogii religijno-historycznej.

Niestety, jak dotąd kazania „koronacyjne” nie stały się przedmiotem szerszych badań (można się tu powołać jedynie na pracę doktorską, zajmującą się tego typu kazaniem z okresu powojennego, i to tylko w aspekcie teologicznym. Zob. K. Staniek, *Teologia kazań wygłoszonych w czasie koronacji obrazów i figur Matki Bożej w Polsce w II połowie XX wieku*) i dlatego – poza przedstawioną analizą i usystematyzowaniem ich treści oraz przekazu – trzeba było to czynić, przedstawiając także odpowiedni kontekst. Należało zatem sięgnąć do zróżnicowanych gatunkowo i merytorycznie publikacji, traktujących o dziejach poszczególnych sanktuariów. Dostarczają one bowiem wiele materiału z historii kultu cudownego wizerunku i rozwoju sanktuarium. Mówią nie mało o ludziach, których wiara i zaangażowanie było inspiracją i siłą mobilizującą innych oraz o okolicznościach historycznych i topograficznych miejsca.

Nieodzowne okazało się odniesienie do piśmiennictwa analizującego bliższe i teologiczne podstawy kultu maryjnego oraz jego historyczny obraz na ziemiach polskich. Tego typu opracowania okazały się niezwykle pomocne w dogłębnej interpretacji analizowanych kazań.

Nie ulega jednak wątpliwości, że interpretacja ta, chociaż stanowi integralną i zasadniczą część niniejszej rozprawy, nie może być jej jedynym elementem. Kazania koronacyjne bowiem wygłaszane były w określonych realiach topograficznych i społecznych. Oddawały lokalny koloryt kultu Najświętszej Maryi Panny w Jej wizerunkach, a także rozmaite odniesienia historyczne.

Rozdział pierwszy poświęcony jest refleksji nad pojęciem *sanktuarium* na gruncie filologicznym, także pojmowaniu historycznym tego fenomenu religijnego; – od pojęcia sanktuarium naturalnego aż po pojęcie sanktuarium maryjnego, obecnemu w świadomości ludzi wierzących już od wielu pokoleń, szczególnie w ich genezie: mariofanii, znalezienia wizerunku Matki Bożej, cudu za przyczyną Maryi lub niezwykłego zjawiska związanego z Jej podobizną. Opracowano mapę sanktuariów maryjnych w Polsce i pielgrzymkowy szlak, na którym na przełomie XIX i XX wieku 33 wizerunki Matki Bożej otrzymało papieski diadem w uroczystej koronacji.

W drugim rozdziale pracy autor dokonuje charakterystyki przygotowań bliższych i dalszych, formalnych i praktycznych do uroczystości, omawia ich przebieg, uwzględniając przy tym zaangażowanie wielu osób duchownych i świeckich oraz niejednokrotnie bardzo zróżnicowane zwyczaje regionalne. Przedstawia sam przebieg uroczystości koronacyjnych w różnych sanktuariach, specyfikę miejsca i czasu, oprawy liturgicznej, obrzędu koronacyjnego, mówi też o ilości pielgrzymów obecnych na uroczystości. Problematykę historycznego aspektu koronacji obrazów i figur maryjnych dopełnia przedstawienie sylwetek szafarzy koronacyjnych koronatorów, współkoronatorów i kaznodziejów.

Kolejne trzy rozdziały stanowią próbę syntetycznego przedstawienia wzajemnych powiązań i przenikających się zależności historyczno-religijnych, zawartych w kazaniach, wygłaszanych w trakcie uroczystości. Dogłębna analiza zgromadzonego materiału pozwoliła wyróżnić trzy główne grupy tematyczne, a mianowicie: interpretację dziejów ojczystych, kreowanie wzorców osobowych oraz nakreśloną przez kaznodziejów wizję polskiej tożsamości narodowej.

Zgromadzony materiał pozwolił odpowiedzieć na pytanie, w czym kaznodzieje koronacyjni upatrywali przyczyny niewoli zaborczej. Według nich była ona natury politycznej, społecznej, gospodarczej i religijnej. Wszystkie razem stanowią cały zespół grzesznych przewinień, które w efekcie doprowadziły utraty niepodległości. Historię Polski widzieli kaznodzieje w portrecie Polaków, którzy ją tworzyli. Gdy Polska miała wielkich mężów stanu, gdy naród był dobrze kierowany, a dobre przykłady szły z góry Polska była krajem wolnym i dostatnim. Gdy natomiast Polskę ogarniała anarchia, wewnętrzne rozdarcie, prywata, gdy odchodzono od Boga i Kościoła, Polska traciła wolność, była rozgrabiana i niszczone. Niewola, jak widzieli to niektórzy, mogła być karą za grzech, wezwaniem do nawrócenia i przestrogą dla kolejnych pokoleń. Kaznodzieje często i chętnie mówili zatem o miejscu i roli Kościoła w pol-

skich dziejach. Postrzegali go jako czynnik konsolidujący naród i społeczności, jako pomoc dla Polski i Europy w przeciwstawianiu się obcym religijnie i kulturowo najeźdźcom oraz jako ten, który w swoich szeregach ma ludzi, którzy w oczach kaznodziejów są wzorcami chrześcijańskiego życia i patriotyzmu. W takim też klimacie ukazywali wyjątkową pozycję Maryi jako orędowniczki w Kościele i narodzie polskim, wynikającą z roli, jaką pełniła w skomplikowanych losach naszej ojczyzny od jej początków aż po ostatnie dni.

Liczne sanktuaria maryjne, rozsiane po całej ojczyźnie, stawały się dobrymi szkołami chrześcijańskiego życia i świętości. Rozdział czwarty poświęcony jest wzorcom osobowym, jakie przywoływali kaznodzieje i polecali je jako przykład do naśladowania swoim słuchaczom. Wiele uwagi poświęcali polskiemu świętemu, którzy w „szkole” Maryi ukształtowali swoje dusze i uczynili pięknym swoje życie, którzy doszli do najwyższego stopnia heroizmu w praktykowaniu cnót chrześcijańskich, mając swój wyraźny, odrębny wizerunek świętości, a jednocześnie będąc odbiciem epoki, w której żyli, jak np.: św. Kazimierz, św. Stanisław, św. Jan Kanty, św. Jadwiga królowa, św. Kinga, św. Jadwiga śląska, św. Wojciech, św. Jacek i Czesław, św. Stanisław ze Szczepanowa, św. Bronisława i Salomea. Z sanktuariami maryjnymi i koronacjami związane jest też życie wielu kapłanów i zakonników. Można ją prześledzić, wczytując się w kaznodziejską interpretację, przywołującą także świetlane postacie wielu świeckich, realizujących, na co dzień praktykę cnót, jak np. chrześcijańskich królów, Sapiechów, Krasickich, Potockich, Dzieduszyckich, Fredrów, Siemieńskich, Skrzyńskich, Stojałowskich.

Rozdział piąty zawiera próbę syntetycznego ujęcia wizji polskiej tożsamości narodowej i narodowego charakteru religijności obecnych w kazaniach. Kaznodzieje koronacyjni w swoich kazaniach wskazywali na kult maryjny w polskim Kościele jako integrujący naród i jego stany, ukazując Kościół i naród jako dwie, zjednoczone ze sobą rodziny. Mówili o narodzie, który przyjął chrześcijaństwo i całym sercem przylgął do Maryi. Świadczą o tym liczne formy pobożności maryjnej, na które wskazywali mówcy i które polecali słuchaczom, zachęcając do praktycznego działania, do dawania świadectwa życia zgodnego z wyznawaną wiarą i miłością do Matki Bożej.

Stwierdzić ostatecznie należy, że treści kazań koronacyjnych w znacznej mierze dotyczyły interpretacji przeszłości. Owszem, był to niezmiernie ważny element ich konstrukcji, jednak nie jedyny. Wszelkie odniesienia do przeszłości miały również swoje uzasadnienie w kontekście, w którym dane kazanie było wygłaszane. Wybiegały one w przyszłość. Kaznodziejom chodziło bo-

wiem o to, aby odwołując się do różnych obrazów, zachęcić swoich słuchaczy do życia wolnego od grzechu, praktyki cnót, działalności dla dobra bliźnich i ojczyzny, słowem – do autentycznie chrześcijańskiego życia na co dzień, a nie tylko pobożności w trakcie tak wyjątkowych uroczystości, jakimi były koronacje wizerunków maryjnych. Wtedy też Matka Najświętsza, która otaczana jest czcią w sanktuariach, będzie prawdziwą orędowniczką Polski i Polaków, wyprasząc u swojego Syna wszelkie łaski potrzebne zarówno poszczególnym wiernym, jak i całemu narodowi, zapewniając mu dostatnie i szczęśliwe życie w wolnej ojczyźnie.

Spis treści

I. Sanktuaria maryjne na ziemiach polskich w XIX i XX w. 1. Charakterystyka. 2. Historia. 3. Kult. II. Koronacje obrazów i figur maryjnych. 1. Topografia i chronologia. 2. Przygotowania. 3. Przebieg koronacji. 4. Szafarze. III. Interpretacja dziejów ojczystych. Przyczyny niewoli narodowej. 2. Miejsce i rola Kościoła. 3. Maryja jako Orędowniczka polskich dziejów. IV. Kreacja wzorców osobowych. 1. Święci. 2. Duchowieństwo. 3. Dygnitarze świeccy. V. Wizja polskiej tożsamości narodowej. 1. Narodowy charakter religijności. 2. Formy pobożności. 3. Płaszczyzny i struktury praktycznego chrześcijaństwa.

Ks. Sławomir Z y c h, *Funkcjonowanie diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w warunkach okupacji niemieckiej i sowieckiej*. Promotor: ks. prof. dr hab. Zygmunt Zieliński. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec (Uniwersytet Rzeszowski) i o. dr hab. Roland Prejs, prof. KUL

Wybuch II wojny światowej stanowi przełomowy moment w dziejach narodu i Kościoła w Polsce. Wydarzenie to wycisnęło piętno na dziejach łacińskiej diecezji przemyskiej. Doświadczyła ona okupacji ze strony dwóch lewicowych totalitaryzmów reprezentowanych przez Niemcy i Związek Radziecki.

Dzieje diecezji we wspomnianym okresie ujęto pod kątem instytucjonalnym, usiłując odpowiedzieć na pytanie: jak funkcjonowała diecezja przemyska w warunkach wojny, a szczególnie okupacji niemieckiej i sowieckiej? Analizie poddano działalność ordynariusza, biskupa pomocniczego i instytucji biskupstwa, koncentrując się głównie na strukturach organizacyjnych; duchowieństwa i zakonów, pomijając wiele aspektów życia religijnego oraz doktry-